

**ТЕРМІНОЛОГІЙНА ТАКСОНІМІЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ БІОЛОГІЧНІЙ ГАЛУЗІ**

М. І. ЛИЧУК, доктор філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: mariya.lychuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8046-7414

Анотація. Статтю присвячено проблемам ієрархізації біологічних термінів в сучасній лінгвоукраїністиці. Матеріалом дослідження слугує Каталог рослин Ботанічного саду НУБіП України (2011).

Простежено різні потрактування статусу родо-видових відношень в лексичній системі української мови і також у термінології. Схарактеризовано специфіку гіперонімів та гіпонімів. Біологічну термінологію, зокрема назви зелених насаджень, за формальною ознакою (кількісною) згруповано три гіперо-гіпонімічні структурні типи: 1) просте ієрархічне дерево; 2) складне (розгалужене) ієрархічне дерево; 3) комбіноване ієрархічне дерево. В основі запропонованої класифікації – таксонімія як об'єднання одночасно трьох видів відношень: гіперонімію (родо-видові), гіпонімію (видо-родові) і співгіпонімію (видо-видові).

Створена адекватна класифікація може бути поширена на всі біологічні терміни – назви зелених насаджень, що уможливить відбити ієрархічність понять біологічної науки, слугує важливим чинником системної організації української біологічної термінології.

Ключові слова: біологічний термін, ієрархізація, гіперонім, гіпонім, співгіпонім, таксонімічні відношення

Актуальність. Дослідження галузевих терміносистем є пріоритетним завданням сучасної лінгвоукраїністики. Українська біологічна термінологія є обов'язковим і важливим складником українського словникового фонду загалом.

Вивчення лексико-семантичних груп і функціонально-семантичних полів лексики природної мови підтверджує відсутність чіткої послідовності і систематичності у виявленні гіперо-гіпонімічних відношень. У наукових типологіях термінологічних системах різних галузей гіперо-гіпонімія є поширеним явищем, що охоплює і систематизує професійні поняття. Актуальність теми зумовлена тим, що лексико-семантична характеристика української біологічної термінології має свою специфіку. Саме тому її вивчення є актуальним у мовознавстві на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лексико-семантичні особливості українських термінів загалом досліджували Т. Кияк, І. Кочан, Т. Панько, Р. Іваницький, Г. Наконечна, О. Сербенська та ін., біологічних зокрема – Л. Симоненко, Г. Яворська, С. Овсейчик та ін.

Гіперо-гіпонімічні відношення у галузевих терміносистемах стали предметом дослідження у наукових розвідках С. Булик-Верхоли, Н. Краснопольської, О. Чорної та ін.

Мета статті – встановити закономірності таксонімічних відношень у терміносистемі української біологічної галузі, зокрема назв зелених насаджень за Каталогом рослин Ботанічного саду НУБіП України (2011).

Методи. У процесі дослідження використано такі методи: узагальнення, аналізу, синтезу, системний та описовий.

Результати.

Мова є певною системою, а, отже, її субмовам теж властива системність, що має виявлення в системних зв'язках лексичних значень слів, які утворюють різні семантичні підсистеми.

У сучасних дослідженнях терміносистем різних галузей наук предметом зацікавлення лінгвістів були такі лексико-семантичні явища, як синонімія, антонімія та полісемія[10]. Парадигматичні відношення, зокрема гіперо-гіпонімічні, вивчені недостатньо.

Одним із типів системних відношень лексико-семантичного рівня мови є гіпонімія як відношення загального – часткового, родо-видові відношення, таксонімічні відношення та ін.). Галузеві терміносистеми, як і лексичні системи будь-якої мови, характеризуються родо-видовими відношеннями. Дослідники по-різному номінують родо-видові відношення: гіпонімічні (Л. Новиков; А. Крижанівська, Т. Панько; Л. Симоненко) [6, с. 241–242; 9, с. 91–92]; гіперо-гіпонімічні (С. Коновалова) [3, с. 79]; інклюзивно-ексклюзивні (М. Нікітін) [5, с. 29]. Зважаючи на різні трактування статусу родо-видових відношень в лексичній системі української мови, ми послуговуватимемося номінацією *гіперо-гіпонімічні відношення*, акцентуючи на їхній належності до універсальних зв'язків лексичних одиниць. Гіпонімія, оперта на логіко-семантичну субординацію, є фундаментальним відношенням, що визначає ієрархію певних семантичних полів (груп) і лексичної системи мови загалом, і яке структурує словниковий склад.

Лексична гіпонімія, ґрунтована на логічних відношеннях загального і часткового (одиночного), віддзеркалює закономірності людського мислення: оскільки тенденція до узагальнення перебуває в органічному зв'язку з тенденцією до конкретизації. Ці дві тенденції виразно демонструють специфіку нашого мислення. Подвійна спрямованість мислення зумовлює для лексеми потребу уточнюватися, з одного боку, більш загальною лексичною одиницею, з іншого – конкретною, що й визначає властивість неоднолінійності як важливої ознаки гіпонімії. Сутність неоднолінійності виявляється в тому, що та сама лексема як елемент таксонімічних відношень може виступати то гіпонімом, то гіперонімом. Так створюється ієрархізація класів і підкласів лексичних одиниць чи термінів.

Принцип родо-видової структуралізації, яким послуговуються для побудови логічних класифікацій реалій об'єктивної дійсності, запозичений з логіки. Відношення часткового (одиночного) і загального є філософським підґрунтям такої класифікації. Ці відношення відбито в гіперо-гіпонімічних структурах, де гіпероніми виражають дещо загальне, а гіпоніми – одиночне.

Виділення в об'єктивній дійсності родових та видових явищ сприяє створенню адекватної класифікації термінованої дійсності: сукупність термінів за підвидовими ознаками передбачає наявність термінів за видовими ознаками. Існування останніх визначене сукупністю родових термінів як елементів терміносистеми, що пов'язані гіпонімічними відношеннями. Отже, термінологічна таксонімія уможливіє певну ієрархізацію: кожний вищий клас термінів утворений меншою кількістю лексичних одиниць з більшим обсягом значення. Наукове пізнання, піднімаючись від одиночного до абстрактного, тобто загального, відтворює об'єкт дослідження у всій різноманітності його характеристик, зв'язків та відношень [3, с. 79].

Основою лексичного значення терміна слугує певне поняття, однак воно не може існувати окремішньо від системи понять, що формуються мисленням, професійно спрямованим у конкретну сферу діяльності. Саме тому підґрунтям класифікації термінів для виявлення структури термінології галузі знань є логіко-поняттєві зв'язки та відношення.

Поняття кожної галузі знань, зокрема й біологічної, поєднуючись різноманітними зв'язками, утворюють поняттєву систему певної галузі знань. Терміни як спеціально створені номінативні одиниці призначені не лише для вираження поняття, а й здатні передавати зв'язки між ними [7, с. 191]. Наявність родо-видових відношень між поняттями зумовлює існування таких же відношень і між термінами, що виражають поняття [1, с. 14].

Аналізуючи гіперо-гіпонімічні структури, дослідники Н. Романова, М. Чемерисіна та С. Дорошенко [8, с. 93] виділяють такі гіперо-гіпонімічні структури: а) група у формі «дериваційного дерева», де кожний наступний елемент послідовно розгалужує свої зв'язки за певною спільною семою; б) група у формі «ялинки»; родо-видові ознаки сформовані кількома ознаками одночасно.

Н. Яценко такі гіперо-гіпонімічні структури називає *послідовними* і *паралельними* [11, с. 39]. Варто наголосити, що вищезгадані типи зв'язків між компонентами гіперо-гіпонімічних рядів підпорядковані ієрархічній структурі.

Біологічні терміни, зокрема назви дерев і кущів, об'єднуються в гіперо-гіпонімічні структури з такою специфікою: біологічні терміни виражають ту ж саму семантичну ознаку, однак ступінь конкретизації варіюється. Напр.: гіперонім **ялина**; гіпоніми – *ялина аянська*, *ялина Глена*, *ялина Енгельмана*, *ялина європейська Золотиста*, *ялина європейська Гніздовидна*, *ялина європейська Олендорфа*, *ялина європейська Змієвидна*, *ялина європейська Боберського*, *ялина колюча*, *ялина колюча Костера*, *ялина колюча Плакуча*, *ялина колюча Сиза*, *ялина колюча Сиза Куляста*, *ялина колюча Хопсі*, *ялина сербська*, *ялина сибірська*, *ялина сибірська Жовтувата*, *ялина сибірська різнов. густошпилькова*, *ялина сиза*, *ялина сиза Конічна*, *ялина сиза Лаурин*, *ялина східна*, *ялина східна Золотистокінчикова*, *ялина чорна*, *ялина чорна Домента*.

У біологічній термінології залежно від кількості ознак, за якими відбувається конкретизація родового терміна, розрізняємо гіперо-гіпонімічні структури за такими типами: 1) просте ієрархічне дерево; 2) складне (розгалужене) ієрархічне дерево; 3) комбіноване ієрархічне дерево.

Просте ієрархічне дерево утворюють основні структурні яруси: гіперонімічні та гіпонімічні. Варто зазначити, що терміни-гіпоніми чітко групуються навколо гіпероніма лише за однією ознакою. Напр.: **бузина червона**, **бузина чорна** – гіперо-гіпонімічна структура утворена поєднанням гіпероніма **бузина** та гіпонімів *червона*, *чорна*, в основі яких є спільна ознака – ознака кольору; **смородина золотиста**, **смородина червона**, **смородина чорна** – гіперо-гіпонімічна структура утворена поєднанням гіпероніма **смородина** та гіпонімів *золотиста*, *червона*, *чорна*, в основі яких є спільна ознака – ознака кольору.

Елементами складних ієрархічних дерев між гіперонічними і гіпонімічними ярусами є додаткові яруси класифікаційних ознак. Таких ознак може бути найчастіше від двох до чотирьох. Напр.: **клен каліфорнійський**, **клен маньчжурський**, **клен монпельйський**, **клен татарський**; гіпоніми об'єднані за територіальною ознакою; **клен гостролистий**, **клен дрібнолистий**, **клен калинолистий**, **клен пальмовидний**, **клен ясенелистий**; гіпоніми об'єднані за ознакою форми листка; **клен жовтий**; **клен сірий**; **клен червоний**; гіпоніми

об'єднані за ознакою кольору листка; *клен зеленокорий*; гіпонім має значення кольору стовбура дерева; гіперо-гіпонімічна структура утворена поєднанням гіпероніма *клен* та гіпонімів за трьома ознаками: територіальна, форма (листка), колір (листка, стовбура); *ясен американський*, *ясен пенсільванський*, *ясен сірійський*; гіпоніми об'єднані за територіальною ознакою; *ясен білий*, *ясен ланцетний*, або *зелений*; гіпоніми мають значення кольору; *ясен гостроплодий*, *ясен носолистий*; гіпоніми згруповано за формою (листка, плоду та ін.); *ясен звичайний*; гіпонім можна характеризувати як без специфічних особливостей; гіперо-гіпонімічна структура утворена поєднанням гіпероніма *ясен* та гіпонімів за чотирма ознаками: територіальна, колір, форма, без особливостей.

Структуру комбінованого типу утворюють основні гіперонімічні та гіпонімічні яруси, однак між деякими з них є додаткові яруси ознак, а між іншими – їх немає. Напр.: за ознакою – без специфічних особливостей: *груша звичайна* (*звичайна Еріка*, *звичайна Етюд*, *звичайна Вижниця*, *звичайна Золотоворітська*, *звичайна Микола Крюгер*, *звичайна Ноябрьская*, *звичайна Черемшина*), за прізвищем ученого, ботаніка: *груша Гроссгейма*, *груша Регеля*, за територіальною ознакою: *груша усурійська*. У структурі комбінованого ієрархічного дерева утворюються співгіпоніми, зокрема у поданому прикладі – це назви в дужках. Складені гіпонімічні номінації з розчленованих образів формують зміст видового терміна, тобто семантику гіпоніма. Нові конкретизатори вносять у сигніфікат нової сформованої складеної назви нові дані про родові поняття. Співгіпоніми є рівноцінними в семантичному плані, мають спільний, об'єднуювальний для них термін, зокрема для аналізованого прикладу – це лексема *звичайний*.

Висновки і перспективи. Отже, виділення в об'єктивній дійсності родових і видових явищ в біологічній термінології сприяє створенню адекватної класифікації на основі таксонімічних відношень. Підґрунтям такої класифікації є два термінопоняття: гіперонім і гіпонім. За формальною (кількісною) ознакою гіперо-гіпонімічні структури в середовищі біологічних термінів, зокрема зелених насаджень, утворили три типи: просте ієрархічне дерево, складне ієрархічне дерево і комбіноване ієрархічне дерево. Таксонімія передбачає наявність одночасно трьох видів відношень: гіперонімію (родо-видові), гіпонімію (видо-родові) і співгіпонімію (видо-видові).

Таксонімічні відношення є важливим чинником системної організації української біологічної термінології, оскільки вони відображають ієрархічність понять біологічної науки.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в описуванні структури співгіпонімів з формально-вираженими відношеннями.

Список використаних джерел

1. Канделаки, Т. Л. Семантика и мотивированность терминов [Текст]/ Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
2. Каталог рослин Ботанічного саду НУБіП України [Текст]/ О. В. Колесніченко, Б. Є. Якубенко, С. І. Слюсар та ін. – К. : НУБіП України, 2011. – 130 с.
3. Коновалова, Е. А. Гипер-гипономия в экономической терминологии [Текст]/ Е. А. Коновалова // Филологические студии. – 2001. – №2. – С. 79–85.
4. Личук, М. І. , Захуцька, О. В. Лінгвістичне описування двокомпонентних і трикомпонентних біологічних термінів: структурне моделювання [Текст]/ М. І. Личук, О. В. Захуцька // Науковий вісник НУБіП України. Серія : Філологічні науки. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 272. – С. 84–89.

5. Никитин, М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) [Текст]/ М. В. Никитин. – М. : Высшая шк., 1983. – 127 с.
6. Новиков, Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М. : Высшая шк., 2002. – 272 с.
7. Панько, Т. І. Українське термінознавство : підручник [Текст]/ Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
8. Романова, Н. П. Лингвистическая терминология в системе и развитии [Текст]/ Н. П. Романова. – Новосибирск : Изд-во НУ, 1987. – 92 с.
9. Склад і структура термінологічної лексики української мови [Текст]/ А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін., відп. ред. А. В. Крижанівська. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
10. Шинкарук, В.Д. Критерії лінгвістичного описування назв зелених насаджень на основі термінологічних стандартів України [Текст]/ В.Д.Шинкарук, С.В. Харченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / Серія "Філологічні науки". – К.: Міленіум, 2017. – Вип. 272. – С. 62-69.
11. Яценко, Н. О. Формування військового одягу в українській мові : монографія [Текст]/ Н. О. Яценко. – К. : Ін-т української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 179 с.

References

1. Kandelaky, T. L. (1977). Semantyka i motyvyrovannost` termynov [Semantics and motivation of terms] Moscow : Nauka,168.
2. Kolesnichenko, O. V., Yakubenko, B. Ye., Slyusar, S. I. (2011). Kataloh roslyn Botanichnoho sadu NUBiP Ukrayiny [Catalogue of plants of the Botanical Garden of the NULES of Ukraine]. – Kyiv : NUBiP Ukrayiny, 130.
3. Konovalova, E. A. (2001). Hyper-hyponomyia v ekonomycheskoj termynolohji [Hyper-hyponymia in economic terminology]. Fylohohycheskije studji. №2. 79–85.
4. Lychuk, M. I., Zahutska, O. V. (2017). Lingvistychne opysuvannya dvokomponentnyh i trykomponentnyh biologichnyh terminiv: strukturne modelyuvannya [Linguistic description of two-component and three-component biological terms: structural modeling]. Naukovyy visnyk NUBiP Ukrayiny. Seriya: Filologichni nauky. Kyiv : Milenium.Vyp. 272. 84–89.
5. Nykytyn, M. V. (1983). Leksycheskoje znachenyje slova (struktura y kombynatoryka) [Lexical meaning of a word (structure and combinatorics)]. Moscow : Vysshaya shk.,127.
6. Novykov, L. A. (2002). Semantyka russkogo yazyka [Semantics of the Russian language]. Moscow : Vysshaya shk., 272.
7. Pan'ko, T. I., Kochan, I. M., Matsyuk, G. P. (1994). Ukrayins'ke terminoznavstv: pidruchnyk [Ukrainian terminology : a textbook]. L'viv : Svit, 216.
8. Romanova, N. P. (1987). Lyngvystycheskaya termynologyya v systeme i razvytyy [Linguistic terminology in the system and development]. Novosybyrsk : Izd-vo NU, 92.
9. Kryzhanivs'ka, A. V., Symonenko, L. O., Pan'ko, T. I. (1984). Sklad i struktura terminologichnoyi leksyky ukrayinskoyi movy [Composition and structure of the terminology of the Ukrainian language]. Kyiv : Nauk. dumka, 196.
10. Shynkaruk, V.D., Kharchenko S.V. (2017) Kryterii linhvistychnoho opysuvannya nazv zelenykh nasadzhen na osnovi terminolohichnykh standartiv Ukrainy [The criteria for the linguistic description of the names of green plantations on the basis of the terminological standards of Ukraine] Scientific Herald of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Philological Sciences. Kyiv, Issue, 272, 62-69.

11. Yatsenko, N. O. (2009). Formuvannya vijs'kovoho odyahu v ukrayins'kij movi : monografiya [Formation of military clothing in the Ukrainian language: monograph]. Kyiv : In-t ukrayins'koyi movy; Vydavnychyj dim Dmytra Buraho, 179.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ТАКСОНИМИЯ В УКРАИНСКОЙ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

М. И. Лычук

Аннотация. *Статья посвящена проблемам иерархизации биологических терминов в современной лингвоукраинистике. Материалом исследования служит Каталог растений Ботанического сада НУБиП Украины (2011).*

Проанализированы различные трактовки статуса родо-видовых отношений в лексической системе украинского языка и также в терминологии. Охарактеризована специфика гиперонимов и гипонимов. Биологические термины, в частности названия зеленых насаждений, по формальному признаку (количественному) сгруппированы в три гипер-гипонимические структурные типы: 1) простое иерархическое дерево; 2) сложное (разветвленное) иерархическое дерево; 3) комбинированное иерархическое дерево. В основе предложенной классификации – таксономия как объединение одновременно трех видов отношений: гиперонимия (родо-видовые), гипонимия (видо-родовые) и согипонимия (видо-видовые).

Создана адекватная классификация может быть распространена на все биологические термины – названия зеленых насаждений, что позволит отразить иерархичность понятий биологической науки, служит важным фактором системной организации украинской биологической терминологии.

Ключевые слова: *биологический термин, иерархизация, гипероним, гипоним, согипоним, таксономические отношения*

TERMINOLOGY TAXONOMY IN THE UKRAINIAN BIOLOGICAL BRANCH

M. I. Lychuk

Abstract. *Ukrainian biological terminology is an obligatory and important component of the Ukrainian vocabulary in general. The study of lexico-semantic groups and functional-semantic fields of the lexicon of a natural language proves the absence of a clear sequence and systematic character in the identification of hyper-hyponymic relations.*

*The **relevance** of the topic is due to the fact that the lexico-semantic characteristic of the Ukrainian biological terminology has its own features. That is why its study is relevant in linguistics today.*

Hyper-hyponymic relations in specific terminological systems were the subject of the research in the scientific studies by S. Bulyk-Verkholy, N. Krasnopolskaya, A. Chernoy, and others.

*The **purpose** of the article is to establish the regularities of taxonomic relations in the terminology of the Ukrainian biological branch, in particular, the names of green plants in the Plant Catalog of the Botanical Garden of the National Library of Ukraine (2011).*

The principle of the genotypic characteristic of plants is used to create logical classifications of realities of objective reality, borrowed from logics. The ratio of the partial (individual) and the general is the philosophical basis of such a classification.

These relations are reflected in hyper-hyponymic structures, where hyperonyms express something in common, and hyponyms are individual.

The genotypic relations exist between terms, they express concepts. Biological terms, in particular, the names of trees and bushes, are combined into hyper hyponymic structures

with such specificity: biological terms express the same semantic feature, but the degree of specificity varies.

In biological terminology, depending on the number of features for which generic term is specified, we distinguish the hyper hyponymic structures of the following types: 1) a simple hierarchical tree; 2) a complex (branched) hierarchical tree; 3) a combined hierarchical tree.

A simple hierarchical tree forms the main structural hyperonymic and hyponymic layers. It is worth emphasizing that the terms-hyponyms are clearly grouped around the hyperonym only by one feature. Example: red elderberry, black elderberry –hyper hyponymic structure formed by a combination of hyperonym elderberry and hyponyms: red, black, which are based on a common marker – a marker of color.

Additional layers of classification markers are elements of complex hierarchical trees between hyperonymic and hyponymic layers. Such markers can often be more from two to four.

The structure of the combined type is formed by the main hyperonymic and hyponymic layers, but between some of them there are additional layers of markers, and between the others there are none.

The basis of classification is based on taxonomic relations. There are two term notions: a hyperonym and a hyponym. According to the formal (quantitative) criterion of hyperhyponymic rows, three structural types are emerged into biological terms, in particular green plantations: a simple hierarchical tree, a complex hierarchical tree, and a combined hierarchical tree.

The adequate classification can be extended to all biological terms – the names of green plantations, which will reflect the hierarchy of the concepts of biological science, serving as an important factor in the systemic organization of Ukrainian biological terminology.

Keywords: *biological term, hierarchy, hyperonym, hyponym, co-hyponym, taxonomic relations*